

ԲԱԶՄԱՄԱՎԷՊ

Թ. ՏԱՐԻ ԹԻԻ 10 .

1851

ՄԱՅԻՍԻ 15 .

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

‘Լաւաշա-իդ’ :

ՍԵՆՔ շատ յեղափոխութիւններ ըրինք :

Եւս վերջինը , փետրուարի 24ինը (1848) , ամբողջ ժողովուրդը շարժման մէջ ձգեց : Եւսկէց աւելի մարդկանց խառնափրնդորութիւն եղած չէ , ասկէց աւելի սոսկալի շփոթութիւն տեսնուած չէ :

Եւսնէն իւրաքանչիւր գեղերէն ինչուան մեծամեծ քաղաքները , ողորմելի բանուորէն սկսեալ ինչուան իշխանները , ամէնքն ալ հաւաքուեցան , ամէնքն ալ կրցան , ու ամենուն ալ պէտք եղաւ երևան գալ : Օարմանալի բան , բոլոր այս շարժմանէն մարդ մը չծնաւ , մարդ

մը չմնաց : Եւսնաւանդ թէ շատերն ալ , որոնք որ մարդիկ կը կարծուէին , արհամարհանաց մէջ մեռան : Եւս Գաղղիա կը փնտուէ , կը սպասէ միշտ անոնց որ կը պակսին :

Եւստարակոյս կան մարդիկ որ զմեզ անդնդոց եզերքը կը բռնեն . և պէտք է շնորհակալ ըլլանք Եւստուծոյ . բայց այսպիսիք անցած ժամանակի մարդիկ են . քաղաքագէտ մարդիկ , կրօնասէր մարդիկ , զինուորական գլխաւորներ , դատաւորներ . ասոնց վրայ խորին խոհականութիւն կը փայլի , մէկ չքնաղագիւտ աներկիւղութիւն մը , մէկ զարմանալի նուիրում մը հասարակաց գործերու . բայց իրենք ալ անոնցմէ են .

րոնք կը գանգատին թէ չորս կողմերնին մարդ չկայ, որոնք մեծամեծ պիտոյքը կը ճանչնան, և իրենց անբաւականութիւնը կը խոստովանին: Այնչափ գործքերն որ կը տեսնան ու չեն կրնար կատարել, այնչափ չարիք որոնց դարման ընելու ճար չունին, ամենէն աւելի բարձրաձայն կ'աղաղակեն: Սարգիս չկան:

Իրացրնէ գրեթէ ընդհանրապէս մարդիկ իրենց վիճակին պահանջածէն վար են. գրեթէ առ հասարակ առջի աստիճանը բռնած են երկրորդ կարգի մարդիկ, որ երևելի ու շատ օգտակար մարդիկ կ'ըլլային, նաև մեծամեծ մարդիկ կը սեպուէին, թէ որ աւելի նուաստ պաշտօնի վրայ ըլլային, և ոչ ուր որ ժամանակիս թշուառութիւնը ու կարօտութիւնը բռնադատած է զիրենք որ ըլլան, որով որ շատ չափաւոր մարդու գործք կը տեսնան, ու շատ չափաւոր մարդիկ կ'ըլլան: Սիով բանիւ գրեթէ ամէն տեղ մեծամեծ գործոց համար մարդ կը պակսի: Աստուծոյ մարդ, բանի գործքի մարդ, նախախնամութեան մարդ ուր են:

Մենեւին տարակոյս չկայ որ, ինչպէս առաջուց ըսի, այդպիսի մարդիկ Աստուած կը կազմէ ու կու տայ: Եւ իրաւ երկար ատենէ 'ի վեր է որ Աստուած այդպիսի մէկը չէ տուած. կամ թէ կազմելու ու տալու ալ ըլլայ, դաստիարակութիւնը զանոնք կ'աւրէ: Այս մեր հիմակուան ընկերութեան զարհուրելի վիճակը՝ մեր մահաբեր ժամանակը՝ զանոնք կ'ապականէ կամ աներևոյթ կ'ընէ. և Աստուծոյ անէծքը մեր աչքին առջև կործանեց անոնց հրպարութիւնը, որոնց վրայ աւելի յոսերնին դրեր էին:

Մենեւին տարակոյս չկայ որ հիմայ ոչ ոք իր եղբորմէն աւելի լաւագոյն վիճակ ունի. ամէնքն ալ պէտք է իրենք զիրենք մեղադրեն ու հառաչեն:

Մենեւին տարակոյս չկայ դարձեալ որ այսօրուան օրս բարի նախանձ մը բորբոքած է, բարեոյն յօժարութիւն, և միանգամայն եռանդնոտ իղձ մը մեծ

մեծ գործքեր տեսնելու. այս բանս մարդ չի կրնար ուրանալ. բայց նոյնպէս այս ալ պէտք է խոստովանիլ, որ այս ամէն բանիս մէջ հպարտութեան, անձնասիրութեան և ողորմելի տկարութեան ոգի մը տիրած է:

Երբոր Աստուած հաճեցաւ ինչ դար կազմել և զՍաղղիայն փրկել, կենաց շունչ մը փչեց շատ մը մարդկանց վրայ, թէ աշխարհական և թէ եկեղեցական. բայց ամէնքն ալ քրիստոնեայ, խոնարհ և զօրաւոր. ազգեցանոնց հաստատուն սրբութեան հետ անձնուրացութեան փափաք մը, զեղեցիկ ընտրութիւն մը գործոց. միով բանիւ արի սիրտ մը և մեծամեծ բաներու անյողդողդ հաստատութիւն մը, որոնցմէ մենք բոլորովին զուրկ ենք. և ետքը, համառօտ ըսենք, մեծամեծ գործքեր տեսան. վասն զի փառասիրութեամբ մտքերնէն չէին անցընել որ իրենք ընեն այն բաները:

Նստարակոյս շատ աղէկ իմացած պիտի եղած ըլլան որ այն դարուն մէջ մեծ բան մը կը պատրաստուէր. բայց ոչ երբէք պարծենկոտութեամբ բոլոր աշխարհք կը հռչակէին. իրենք զիրենք ալ հռչակելու կը վախէին:

Այ երբէք ինչ դարուն մեծ մարդիկնեղէն մէկը բերնէն հանեց. ինչ դարը...

Ինչ դարը իրենցմէ ետեւ անուն հանեց. իսկ մենք, դեռ երեկ աշխարհք եկած, ի՞նչ դարը ամէն պարծանքով լեցուցինք: Սեր դարը յառաջագիմութեան դար հռչակած ենք: Իրաւ արտորանքով մը կ'արշաւէ. ոտուրները երկաթէ և թւերը կրակէ են. բայց իր քայլերուն տակը երկիրս կը դողդողայ և կը փախչի. և գուցէ դեռ իր հասունութեան հաստատուն ժամանակը չտեսած՝ իւր ընթացքը կատարէ:

Սեր մէջը խել մը մարդ կայ, որ կուսակցութեան մարդիկ կ'ըսուին: Բայց այդ ի՞նչ ըսել է. և Սաղղիայն ասկէ ի՞նչ ակնկալութիւն կրնայ ունենալ:

Կուսակցութեան մարդիկ. ըսել է, մարդիկ որ թէ որ կողմ մը չբռնէին,

բանի մ'ալ չէին գար . մարդիկ՝ որոնց առօրեայ կրքերը և շահախնդրութիւնը չափէն աւելի կը մեծցընեն կը բարձրացընեն կը բարդեն արդիւնքնին՝ կուսակցութեան պիտոյիցը համար :

Տարակոյս չկայ որ թշուառութեան ատեն արդար կուսակցութիւններ և հարկաւոր կուսակցութիւններ ալ կ'ըլլան :

Բայց այն մարդը որ իւր հայրենիքը կը փրկէ, կուսակցութեան մարդ չըլլար . կուսակցութենէ կը հեռանայ, կուսակցութեանց կը տիրէ՝ իր նուիրմանը, իր հանձնարոյն և իր դիտաւորութեանը բարձրութենէն, և զանոնք ամէնը միաբան կը հաւաքէ :

Եւ դէ Զմարիտ զօրութիւնը, այդ է Զմարիտ փառքը :

Իսկ կուսակցութեան մարդիկ ինչ են, ինչ կրնան ընել :

Լքեմն իրենց բնաւորութեանը կամ մտացը մէջ այս կամ այն կատարելութիւնը կամ պակասութիւնը կ'ունենան կամ թէ պարագայից դիպուածը այնպէս կը բերէ որ կը բարձրանան անոնց ձեռքովը, որոնք որ անոնց բարձրանալովը վայրկենական շահ մը կը յուսան :

Եւ այն ատենը այնպիսիներուն ամէն բանը կը մեծցընեն . այնպիսիները բան մը չեն ըներ, բան մը չեն հրատարակեր, որ զարմանալի չըլլայ . անոնք են այն ատենուան դրօշակը . կամայ և ալ կամայ այնպիսիներուն պատիւը կը պահեն : Եւ այնպիսիներուն շահուն համար տեսակ մը պարտաւորութեան կ'ըլլայ, որ մինչև վերջը պէտք է առաջ տանիլ :

Եւս բանը կուսակցութեան մարդիկն ալ լաւ գիտեն, ու աւելի խելացիները ծածկաբար կը խոստովանին ալ, սպասելով որ ատենին յայտնի ալնոյն բանը հրատարակեն :

Այն ատեն տարուրնէ՝ ի վեր քանի՞ այսպիսի խաբէբայ երևելիներ չունեցանք, քանի՞ այսպիսի սուտ մեծամեծ մարդիկ չի տեսանք :

Այլապի մարդիկ, քանի մը ստակի

արժէք ունեցող՝ կամ ամենեւին արժէք մ'ալ չունեցող, յանկարծ օր մը ամէն բան իրենք եղան, և երկրորդ օրը իրենց ոչնչութեան մէջ նորէն աներևութացան . անոնց յիշատակը այնպէս ջրն ջրած է, որ երբեմն մարդ կը զարմանայ թէ ինչպէս լուծիւն տիրած է անոնց չորս դին, և ապա՜ծ կը մնայ երբոր անոնց անունը լսելու ըլլայ և դեռ ողջ ըլլալին իմանայ . այնչափ չիօսուիր վրանին :

Եւ հաւաստիկ այն մարդիկը, որ ունեցանք :

Բայց այնպիսի մարդիկ, որոնց չորս կողմը կը հաւաքուին, այնպիսի մարդիկ որոնց դիմացը նախանձը երես չունի, այնպիսի մարդիկ որոնցմէ կրճերը կը պատկառին

Եւ այնպիսի մարդ չի կայ . կամ թէ որ կայ ալ, նախախնամութիւնը ձեռքերնէն չէ բռնած . գահակալութիւնը իրենցմէ ետ է մնացեր . կամ թէ իրենք, նախախնամութենէ ետ են մնացեր, և անոր հրաւիրանացը լուռ կը կենան :

Եւ ինչ գիտնամ . թերևս այնպիսի բան կայ վրանին, որ ես չեմ գիտեր, և աշխարհք չի Զանչնար, բայց Եստուած գիտէ և անոր համար Եստուած ձեռքերնէն չի բռներ, և չեն ըլլար մարդ Եստուծոյ աշխարհքիս փրկութեանը համար :

Եւ ատ անգամ այն բաները անհոգ մնացած կամ շողոքորթութեամբ թողած պակասութիւններ են, որոնց հետեանքները այսպէս մեծ և ցաւալի կ'ըլլան :

Վուցէ մեր մէջը կայ այնպիսի մարդ մը որ մէկ պակասութիւն մը արգելք կ'ըլլայ իրեն նախախնամութեան մարդ ըլլալու :

Եւ երեցէք որ աս ալ ըսեմ . երբոր մէկը երկրիս վրայ մեծութիւն մը առած ըլլայ . երբոր մէկը Եստուծոյ առած ըլլայ ընկերական վիճակի, բնաւորութեան կամ հանձնարոյ բարձր ձիւրքերը, այնպիսին ոչ երբէք բաւականապէս ինքն իր պատիւը կը սրահէ :

Լձենէն պզտիկ պակասութիւններն են որ մեծ մարդիկները կը պզտիկցնեն ու կ'աւրեն :

Ղարսուանց թեթեւ երեցած պակասութիւններուն մէջ մէկ հատ մը կայ, որ Ֆենելոն իշխաններուն վրայ շատ վար կը զարնէր, և թէպէտ շատ անգամ աչքի ալ չզարնէ և անով անմեղադրելի ալ ըլլայ, բայց սակայն խիստ մեծ փաստակար բաներէն մէկն է հասարակաց և տէրութեան մարդկանց վրայ . և հիմայ շատ կը տեսնուի նաև բարի մարդկանց վրայ ալ :

Լյոս է շատ ֆէրմ-բոյն ըլլալ . շատ ինքը զինքը մտածել : Լյոս, այսօրուան օրս բարի մարդիկ ինքնուրոյն են և շատ իրենք զիրենք կը մտածեն :

Երկայ հիմայ ընդհանուր եղած պակասութիւն մ'է . ասիկայ մեր ժամանակուան ծանր թշուառութիւնն է, և ամիսն որ մեր ժամանակը այս տկարութեանը չքմեղութիւնն է :

Մեր խեղճ հայրենեացը մէջ այնչափ կործանմունքներ և ձախորդութիւններ եղան, որ ամէն մարդ սարսափած իր տունը կը քաշուի, իրեն առանձին բաները կը հոգայ . կերպով մը իր բաներուն մէջ կ'ընկրղմի, և կը նայի որ մինակ զանոնք ազատէ :

Բայց ինչ կը դառնայ հասարակաց օգուտը և փրկութիւնը . ո՞վ է որ արիութեամբ զայն կը մտածէ . ո՞վ առանց ինք զինքը մտածելու անոր կը նուիրէ . ո՞վ նուիրէ ալ, դեռ ինքը զինքը չփնտուեր :

1 Ֆենելոն Պուրկոյնի գրքին այսպէս կը գրէր .
 ,, Ամէն բանէ վեր զգոյշ կենաս որ քու քմացդ չի
 ,, հետևիս . ասիկայ թշնամի մըն է որ ինչուան մահ
 ,, ամէն տեղ քու հետդ կը տանիս . քեզի խորհրդաւ
 ,, կից կ'ուզէ ըլլալ, և եթէ իրեն խորհուրդներուն
 ,, ականջ կախես, գիտնաս որ քեզի մասինչ կ'ըլ
 ,, լայ : Քմազարդ բնաւորութիւնը մարդուն ձեռ
 ,, քէն կը փախցնէ յարմար սուրբութիւնը . սղայա
 ,, կան հակամիտութիւն և ներհակութիւն մար
 ,, դուս կուտայ, որով փոխանակ մեծամեծ օգուտ
 ,, ներու վնաս կ'ըլլայ . ամենէն պզտիկ պատճառ
 ,, ներով մեծամեծ գործքերու վճիռ տալ կու
 ,, տայ . հանձարը կը մարէ, քաջարտութիւնը կը
 ,, թուլցնէ, զմարդ փոփոխամիտ, տկար, վատ և
 ,, անաւանելի կ'ընէ : Լյոս թշնամուի վրայ աչքդ
 ,, աղէկ բանաս , :

Լձենն ալ առանձնացեալ կեցեր են, ամէնն ալ ինքնուրոյն կեցեր են . և անոր համար ամէն բան տկար է :

Բիչ մը առաջ կ'ըսէին թէ չարագործները չարութիւն ընելու կը միաբանին : Երկու առաքինի մարդ չես գտներ որ միշտ միաբանին աղէկութիւն ընելու :

Լյոս բանը իրաւ է . նաև ամենէն աւելի իրենք զիրենք նուիրողներուն վրայ :

Բարին կ'ուզեն, բարին ընելու իրենք զիրենք կը նուիրեն, բաւական է որ մի նակ ընեն :

Բայց ինքը զինքը մոռնալ, շատերուն ընել բարիքը, միաբանութեամբ մեծաւ մեծ բաներու ինք զինք նուիրել, մէկ սրտով և իրարու ձեռննտուութեամբ, ասկէց դժուարագիւտ բան չի կայ :

Յաւալի ժամանակ, որ երկու բարի մարդ չես տեսներ, որ ուզենան միա տեղ մէկ գործքի մը վրայ աշխատիլ . որ ամենապզտիկ պատճառներ արգելք կ'ըլլան մեծամեծ գործքերու . որ շահախնդրութիւնը և ֆէրմ-բոյն մարդիկ կը տիրեն և հասարակաց օգուտն ու մարդիկը մէջերնին կ'ընկրղմեն :

Իրաւցընէ չեմ ուզեր նախատինք ընել իմ ժամանակիս և իմ հայրենեացս . զիտեմ այսօրուան օրս ալ դեռ շատ

1 Ինչո՞ւ համար նոյն իսկ Եկեղեցւոյ մէջ, հոգևոր ընկերութեան մէջ, քահանայք, ազնիւներն ալ, խիստ դժուարութեամբ միաբանական կենաց կը յարմարին, որ եկեղեցականաց ուժը տասնպատիկ կ'աւելցնէ, և մեծ գիւրութիւն կ'ըլլար աւելի լաւ կերպով բարիք ընելու ժողովրդապետութեանց մէջ և բարեբարութեան գործ ոչ կողմանէ : Ինչո՞ւ համար այս միաբանական կեանքը, յետ այնչափ իրեն օգտակարութեանցը և գիւրութեանցը, որոնցմէ զուրկ կը մնայ մինակ մնացողը, ինչո՞ւ այսչափ քիչ կը գտուի : Վասն զի միաբանական կենաց մէջ պէտք է մէկտեղ կենալ, բարիքը մէկտեղ ընել, ինք զինքը մոռնալ, շատ անգամ ուրիշ հոգալ, իրարու համբերել : Ինչո՞ւ համար տողդ դաստիարակութիւնը այնչափ դժուար գործք է : Վասն զի իրոք ըստ ինքեան շատերու աշխատութիւն է : Ինչո՞ւ համար ամէն տեղ գլխաւոր գործքերը, ինչպէս օրինակի համար, քրիստոնէական վարդապետութիւնը՝ բաժնած, զատած, կտոր կտոր ըրած է, այս ինքն տկարացուցած, նուաստացուցած, խեղճուցած է : Լյոս է պատճառը որ աւելի կ'ուզեն մինակ ըլլալ ու տկար, քան թէ ուրիշ մը հետ երկրորդ ըլլալ ու զօրաւոր :

մարդիկ կան որ, օգտակար ըլլալու և մեծամեծ ծառայութիւններ ընելու պէտք եղած բաները լ'ստուծմէ ընդունած են . բայց իւրաքանչիւր իր չքմեղութիւնը, իր պատճառանքը կամ պատճառը ունի :

Լ'աւելին ըսեմ . յիսուն տարուէն ի վեր մէջերնիս մարդիկ եղան զորոնք բնութեան ձիրքերը և մտաւոր բարձր դաստիարակութիւնը հանձարեղ մարդիկ ըրեր էին : Լ'յս բանիս տարակոյս չի կայ : Բայց մէկ գէշ բարոյական դաստիարակութիւն մը զիրենք գոռոզ անձնահաճութեամբ մը լցուցեր էր . և ամբարտաւանութիւնը կործանեց զհանձարը, և ասոնց անկումը զարհուրելի եղաւ :

Ս'երջապէս ամէն կողմանէ մարդիկ պակաս են . և ահա ասոր համար գրեթէ ամենայն կրօնական կամ ընկերական գործքերու պէտք եղած մարդիկը կը պակսին . ասոր օրինակ մը բերեմ :

Ս'սման օրէնք մը ընդունեցանք . շատերը կը վախեն որ այս օրէնքը բաւական չէ, և այս պատճառաւ շատ աղաղակ բարձրացուցին որ գուցէ անպատեհ էր :

Ս'մանք ալ կ'ըսեն թէ օրէնքը բաւական է, բայց մարդիկ բաւական չեն :

Ս'արդիկ են որ կը պակսին՝ այս օրէնքը և իրեն տուած ազատութիւնը օգտակար կերպով բանեցնելու :

Ս'վարդեօք աղէկ դատաստան կտրեց :

Հիմայ փորձը կը հաստատէ : Թէ որ մարդ եղած ըլլար, հիմայ որ կը խօսիմ, Վաղդիայն՝ քրիստոնէական դաստիարակութեան զարոցներով, ազատ վարժողներով լեցուած կ'ըլլար, և գաղղիացի մանկունք ազատած կ'ըլլային . կրօնաւորաց միաբանութիւնները և կըղերք, փոխանակ ասդիս անդին քանի մը զարոցներ բանալու, որոնցմէ շատերը գուցէ շատ նեղութեամբ առաջ կ'երթան, կրնային այդ օրէնքին ձեռնտուութեամբ ամենայն ուղղափառ ընտանեաց փափաքը գոհ ընել, և հազար ու մէկ զարոցներ բանալ, որոնց որ այսօրուան օրս կարօտ ենք :

Բայց, ափսոս, չեմ կրնար ծածկել . տրամաբանից ըսած փոտաւոր շրջանին մէջն ենք ինկած, դաստիարակութիւնը միայն կրնայ կազմել մեզի այն մարդիկները, որոնց որ կարօտ ենք . և այն մարդիկները միայն, որոնց որ կարօտ ենք, կրնան տալ այն դաստիարակութիւնը՝ որ մեզի հարկաւոր է :

Լ'յս փոտաւոր շրջանէն չենք ազատիր մինչև որ հրաշալի ճիգն մը մտաց, նուիրման և քաջասրտութեան չըլլայ :

Լ'ս բանս ըրին եօթնևտասներորդ դարուն սկիզբը : Լ'ն ատենն ալ վիճակնին հիմակուէն լաւ չէր :

Բայց լաւ նայինք, միջակ մարդիկ չէին որ եօթնևտասներորդ դարը կազմեցին և կըլեցին . հապա սուրբն Ս'ին չենցիոս Պաւլայեցի մը, Ս'իւրլիէօ մը, կարդինալ Պէրիւլ մը, () լիէ մը, և այն ամէն մեծամեծ դաստիարակները աշխարհական և եկեղեցական մանկանց, անոնց միտքը, նուիրումը և քաջասրտութիւնը շատ աւելի վեր էին քան զայն որ մեր դարը կրնայ երևակայել :

Լ'ուղովիկոս Ժ. Գ. թագաւորութիւնը շատ զարմանալի կու գայ ուշադրութեամբ նայողին . թագաւոր չկար, բայց մարդ մը կար . այնպիսի մարդ մը, որուն համար Ֆենելոն, թէպէտ և իր բնութիւնը բոլորովին անոր ներհակ, բայց այսպէս կ'ըսէ .

“ Լ'ըմանտ Ս'իւրլիէօ կարդինալը ,
 ,, ան ատենը Լ'արոպա կերպարանափոխ
 ,, ըրաւ, և մեր քաղաքական կռիւնե-
 ,, լուն աւերակները ժողովելով՝ դրաւ
 ,, ճշմարիտ հիմունքը այն պետութեան
 ,, որ բոլոր մէկաներէն վեր եղաւ :

“ Ս'արդ ճանչնալու համար ծնած էր, և զմարդիկ իրենց տաղանդին ,
 ,, յարմար գործածելու, և զանոնք սրը-
 ,, տով իրեն կը քաշէր և իր տէրութեան
 ,, համար ունեցած խորհուրդներուն կը
 ,, յարմարեցնէր :

“ Լ'յսպէս ժամանակը որ ուրիշ ա-
 ,, նունները կը ջնջէ, անորը կը պայծա-
 ,, ռացնէ . և քանի որ մեզմէ հեռա-
 ,, նայ, աւելի լաւագոյն մեր աչքին կը
 ,, զարնուի ,” :

Ու եշտասաներորդ դարուն շփոթութիւնները և թշուառութիւններուն մեծամեծ դասերը եօթնևտասներորդ դարուն սորվեցուցին որ տղաքը լաւ դաստիարակէ : Իմենեին մէկը չեղաւ որ Ուիլքիլիօյի պէս այս բանիս զօրաւոր ձեռնտու ըլլայ , և ասով յաջորդ թաւաւորութեան մեծութիւնը պատրաստեց :

Ի՞նչ որ եկեղեցին չիրցաւ հռովմէական կայսերութիւնը կործանմանէն ազատել , պատճառն այս է՝ որ հռովմէական պետութիւնը չուզեց եկեղեցւոյ ձեռքովը դաստիարակուիլ : Բարբարոսները Եւրոպայի այս ընկերական քաղաքականութեանը կերպարանքն առին . վասն զի իրենք զիրենք եկեղեցւոյ ձեռքը յանձնեցին որ զիրենք դաստիարակէ :

Եւրոպայի մէջ կը լսուի թէ թագաւորները կործանելու վրայ են : Բայց ես կ'ըսեմ թէ Եւրոպայի ազգերն ալ նոյնպէս կործանելու վրայ են , թէ որ դեռ տղոց դաստիարակութեանը անհոգ կենան :

Բայց ինչպէս որ առաջ ըսի , պէտք չէ ամենեւին ազգաց վրայէն մարդոյսը կտրէ : Ետուած զանոնք դիւրաբժշկելի ըրաւ , բաւական է որ իրենք ուզենան բժշկիլ . ապա թէ ոչ՝ իրենք ալ մարդկանցմէ աւելի անմահութիւն չունին :

Ընթէ մէյմը հարաւային Իմերիկայի մանր մանր հասարակապետութեանց վրայ դարձուր : Ինչ խռովութիւն , ինչ տկարութիւն , ինչ խեղճութիւն , ինչ ընկերական անիշխանութիւն :

Երևանք ըսել որ այդ ամենայն հասարակապետութիւնները ալ ոչընչացան . և գուցէ միշտ նոյնպէս մնան . ինչո՞ւ . մարդ չունին : Գեռ ինչուան հիւմայ մարդ մը չի գտան : Ինոնք որոնց որ անունը մինչև մեր ականջը կը հասնի , յայտնի է որ մարդ չեն :

() րէ՛ որ կեանքերնին կ'անյնի . մահաւանդ թէ օրէ օր կը մեռնին յեղափոխութեանց ուժովը :

Բողեօք Գաղղիա , Եւրոպա ալ այդ խեղճ վախճանին պիտի հասնին :

Բաղաքականացեալ ազգ մը չկայ , որուն համար չկարենայ ըսուիլ թէ Եւրոպա ազգը կործանելու վրայ է :

Ես չեմ գիտեր , բայց կարելի ալ չէ չի մտածել թէ ինչ ճշմարտութիւն կայ () քսէնչգիւնն ատենադպրին աս խօսքին մէջ , որ իր տղուն կ'ըսէր , երբ Եւրոպայի մայրաքաղաքները տեսնելու համար իր հօրմէն կը բաժնուէր . « Գնա , որդեակ , գնա տես թէ աշխարհքս , ինչպէս իմաստութեան պզտիկ չափով մը կը կառավարուի » :

Ինչք մեզի համար ինչ կրնանք ըսել :

Ես բանիս վրայ ես մէկ անժխտելի խօսք մը զրուցեմ :

Ես մտաց սանձարձակութիւնը , որ տպագրութեան ազատութիւն կ'անուանի , ամէն ուռաւօտ Գաղղիոյ մտաւորական և բարոյական զօրութիւնը կը տկարացնէ : Ի՞նչ գրիչք և թէ ընթերցողք հաւասարապէս այս բանէս կը հալին կը մաշին :

Եւ յիշուի : Եթեմասաներորդ դարուն սկիզբը օրագիրները չէին որ այն պէս մեծ , այնպէս զօրաւոր կազմեցին , շարժեցին և կառավարեցին այն մարդիկը , այն քահանայքը , այն տղոց դաստիարակները :

Ես ալ ըսուեցաւ , և ստոյգ է , տպագրութեան ազատութիւնը մտաց գեղութիւն է . տկար խելաց վրայ բռնաւորական լուծ մըն է :

Սամանակաւոր ընկերութիւնը այս բռնութեան տակը ճգմուած մնաց : Եւ հոգեւոր ընկերութիւնը նեղութիւն կը քաշէ նոյն բռնութենէն : Գեռ աւելի սաստիկ նեղութիւն պիտի քաշէ թէ որ զգուշութիւն չընէ :

Ինչ որ ըլլայ , մեր յոյսը հաստատ է թէ Ետուած Գաղղիոյ այսպիսի ծանր դասեր անոր համար կու տայ , վասն զի կ'ուզէ անոր իմաստութիւն տալ . սորվեցընել իրեն որ ուրիշ ազգաց հասուցած չարեաց փոխարէն դարմանը ինքն ընէ . և մտաց և սրտի մարդկանց , խղճմունքաւոր և բարեպաշտ մարդկանց օգնութեամբ , զորոնք դաստիարակութիւն

նը իրեն համար սիրտի կրթէ, պահէ զինքը դարձեալ իբր Եկեղեցւոյ անդրանիկ դուստր, և թագուհի քաղաքականութեան :

Այս ամենայն մտածութիւններէն ետեւ, կարծեմ թէ զարմանալի բան չէ որ եպիսկոպոս մը որ գրեթէ իր բոլոր կեանքը տղաք դաստիարակելու անցուցած է, և այսպիսի մեծ գործոյ մը շատ աշխատութիւններ և երկար նուիրմունքներ ըրած է, գայ հիմայ ու իր ժամանակակիցներուն դաստիարակութեան վրայ խօսի, այս ինքն մարդ կազմելու այն մեծ արուեստին :

Ինծի խիստ անպատշաճ բան մը ելեցած է յուսահատիլ ազգի մը վրայ, որուն իմացականութիւնը 'ի բնէ գեղեցիկ, սիրտը բարձր, իրեն բնական զգացմունքները ազնուական և ընտրութիւնը միշտ իր թեթեւութիւններէն վեր է : Իրաւ կարելի է որ Վաղղիոյ ժողովուրդը շփոթի, մոլորի . բայց կըրնայ ալ խելքը գլուխը ժողովէ նոյն իսկ մոլորութիւնները տեսնելով . և մէկ մեծ և զօրաւոր դաստիարակութիւն մը կրնայ նորէն իրեն դարձնել այն հաստատուն և բարձր միտքը, այն բրիտոնեայ միտքը, որով աշխարհքիս առաջին ժողովուրդն եղած է, և անով դարձեալ իր առաջին առաքինութիւններովը կրնայ ձեռք ձգել իր նախնի յաջողութիւնները :

Արեմն, ո՛վ ազնուական ժողովուրդ, թող ամէնքը քեզի իրենց օգնութիւնը տան և անցնելու ատեննին վճարեն քեզի իրենց պարտքը . իսկ ես կը ցանկամ իմ պարտքս վճարել ընծայելով քեզի խոնարհ ջանքովս ստացած այս իմ նուիրմանցս և փորձառութեանցս յիշատակները : Այս հիմակուան սերունդը աղբիւր է ապագայ սերնդոց . այնպէս պատրաստենք զանիկայ, որ թէ որ կալելի է, ասպագային հիմակուրնէ լաւագոյն ժառանգութեան յոյս տայ :

Պէտք է հոս խոստովանիմ որ այս գիրքը, թէ որ կրնանք այս անունը տալ, շինած գտուեցաւ առանց միտքս դնելու որ շինեմ : Եւ ամենակին երա

գութիւնը, բազմապատիկ զաւղմունքներս, ցաւալից հիւանդութիւն մը ինձի թող չէին տար ոչ հանգիստ և ոչ կարողութիւն գիրք շինելու : Եւ ասոնք ուրիշ բան չեն բայց եթէ պարզ յիշատակութիւններ և մտածութիւններ որ ունեցեր եմ երբոր երկար ատեն տղոյ մէջն էի : Այս մտածութիւնները որ այն ատենը ոմանց համար միայն կը հաւաքէի, բռնապատեցին զիս որ այսօրուան օրս ամենուն ընծայեմ : Վուցէ դիւրաւ այս բանիս հաւանութիւն տուի . բայց այս գիտնալու է որ տղաք բոլոր իմ կենացս հոգը և սէրը ըլլալէն վերջը, դեռ անոնց վրայ սիրտս պաղած չէ . իմ սիրտս տարիներու բեռան տակը դեռ անոնց համար ծերացած չէ : Ինոնք են կրօնից և հայրենեաց յետին յոյսը . այս պատճառաւ ո՛վ որ թէ մէկը և թէ մէկալը կը սիրէ՝ չի կրնար դէմ գնել տըղայոց սիրոյն և կը կապուի անոնց հետ . և յոյս ունիմ որ դեռ իրենց ծառայութիւն մ'ալ ըրած կ'ըլլամ հիմայ հրաւարակելովս այն դասերը և մտածմունքները, որոնք որ ատենօք ընտանեբար իրենց կու տայի :

Այս է ահա այս գրուածքիս նիւթը զոր կ'ընծայեմ իմ հայրենեացս տղոցը և անոնց՝ որ մեր մէջը իրենք գիրենք դաստիարակութեան տուած են, և նոյն իսկ իմ հայրենեացս : Այս գործքիս ուրիշ պատճառ չունիմ ըսելիք, բայց եթէ իրեն վախճանը և իր անունը . յուսամ որ աւելի մեկնութեան կարօտ չէ : Ա՛ր էր թէ օգտակար ըլլար . այս միայն է իմ իղձս . և եթէ այս իմ իղձս կատարուելու ըլլայ, կ'օրհնեմ զՄ. տուած ՊԱՏՃԱՌ ԱՄԵՆ ԱՅՆ ԲԱՐԵԱՑ :